

Rasmus Kristian Rask

OLAV NÆS

Universitetet i Trondheim, Lingvistisk institutt,
7000 Trondheim

Biografi på høytidsdagen 26. februar 1970

Da danskene i 1919 opprettet et stort vitenskapelig fond, gav de det navnet Rask-Ørsted-fondet. Begge navn står for nye vitenskaper. Rask ble sammen med Bopp og Grimm grunnlegger av den sammenlignende språkvitenskap. Ørsted grunnla elektrodynamikken, som Faraday og Maxwell førte videre. Det er ikke mange små land som kan stille sammen navn som Rask og Ørsted.

Rasks grunnleggende arbeid, *Undersøgelse om Det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, gjerne omtalt som prisskriftet, ble trykt i 1818, etter at manuskriptet i fire år hadde ligget i Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Men bare tre år etter offentligjørelsen, i desember-møtet 1821, ble Rasmus Kristian Rask innvotert som medlem av vårt Selskab her i Trondheim. Denne våkne reaksjon hos våre forgjengere for 150 år siden har vi all grunn til å minnes, og det bør heller ikke glemmes at i vår lærdoms historie er Rask en forutsetning for P. A. Munch og Ivar Aasen.

Rasks hovedskrifter er i dag lett tilgjengelige i *Udvalgte Afhandlinger I/III*, som kom i 1932–35. Det er som titelen sier et utvalg. Bl. a. mangler hans innlegg om dansk rettskrivning, men så har hovedutgiveren, Louis Hjelmslev, beklaget at han brukte så mye tid på et så uviktig emne. I dag foreligger dessuten glimrende vurderinger av Rasks vitenskapelige innsats og betydning, skrevet av Holger Pedersen, Louis Hjelmslev, Marie Bjerrum og Paul Diderichsen¹, selv om en sammenfattende framstilling av alle aspekter kanskje mangler. Det som avgjort mangler, er en moderne biografi, enda Rasks sammensatte personlighet og tragiske livsbane skulle lokke både historikere og psykologer.

¹ Holger Pedersen: *Indledning til Rasks Udvalgte Afhandlinger*, bd. I, 1932. Louis Hjelmslev: *Commentaires sur la vie et l'œuvre de Rasmus Rask*, i *Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris X*, 1951. Marie Bjerrum: *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog*, 1959. Paul Diderichsen: *Rasmus Rask og den grammatiske tradition*, *Hist.-Filos. Meddelelser* udg. af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, bd. 38, nr. 2, 1960. Jfr. *Rasmus Rasks opfattelse af sprogudvikling og sprogstruktur*, foredrag fra 1959, trykt i *Helhed og Struktur*, 1966.

Rasmus Rask ble født i 1787 i en landsby på Fyn. Faren var skredder, men var også intellektuelt våken med stor historisk lesning, som han gjorde sønnene delaktige i. På den andre siden var hjemmet strengt religiøst, hva den unge Rasmus tidlig reagerte mot. Landsbypresten gav Rasmus den første innføring i latin, og i 1801 ble han innskrevet som disippel ved Odense Katedralskole. Det overrasker hos den kommende språkforsker at han karakteriserer sin omgang med latinen hos presten og i det første skoleår som et helvete, mens matematikk synes å ha vært det faget han først ekscellerte i. Rask var usedvanlig heldig med sine lærere, og vi tør legge til, med sine skolekamerater. Marie Bjerrum og Paul Diderichsen har påvist at det meste i hans tankeverden går tilbake på impulser fra undervisningen ved Odense lærde skole, som på den tid sammen med en skole i København og Katedralskolen i Kristiania var et reformert gymnas, vi kunne vel si forsøksskole.

Skolen var på sin side heldig med en elev som Rask. Skolens protokoller inneholder flere ganger karakteristikken «skarpsindig», og på et tidlig tidspunkt skriver matematikklæreren at han «ikke blot hører og lærer, men tænker og prøver». En enkelt gang sier religionslæreren at han kan være «egensindig». Det betyr nok at han ikke var villig til å godta noe som stred mot fornuften. En kamerat har fortalt at Rasmus ville vite hans mening om en religiøs sannhet. Kameraten var som falt fra månen. At *han* skulle ha noen mening om religiøse sannheter!

Fagene var latin, gresk, hebraisk, foruten dansk, tysk og fransk. Videre religion, historie, geografi, matematikk og fysikk. Ut over de seks språkene på timeplanen gav en av lærerne Rasmus og et par av hans kamerater privat-timer i engelsk. I 1804 begynte han å lese Heimskringla i grunnteksten – han fikk siden Heimskringla-teksten i bokpremie. Hjelpemidler til lesningen hadde han ikke. Han satte seg derfor til å ekstrahere både grammatikk og ordbok ut av teksten. Slik begynte Rasks empiriske språkforskning. Det gjorde inntrykk på ham at «vore Forfædre kunde have så ypperligt et Sprog». Han forteller også at han på slutten av sin skoletid begynte å lese gotisk og gammelengelsk.

I 1807 ble Rask dimittert fra Odense Katedralskole, og scenen skifter til Københavns Universitet. Her var nordmannen Niels Treschow en av hans lærere til filosofikum. Det er ikke uten interesse at Treschow har påvirket så ulike mennesker som Rask og Wergeland. Treschow hadde innledet sitt hovedverk med setningen: «Hvo der vil kiende Sandhed, maa begynde med at tvivle».² Det var neppe noe nytt for Rask, som alt i sin skoletid var kommet til denne holdning, men det måtte unektelig være viktig å møte en filosof som forkastet spekulasjon til fordel for erfaringen. Likeså ble Rask av Treschow styrket i den oppfatningen at språk er en naturting og skal studeres som andre naturting. På dette punkt kom Rask siden til å uttale seg på linje med Chomsky av i dag³ – at grammatikken er medfødt som en del av menneskets natur.

² Niels Treschow: *Forelæsninger over den kantiske Philosophie, 1798.*

³ Noam Chomsky: *Language and Mind, 1968.*

Hans studiekamerater fra disse tidlige årene fremhever hans sans for lek og munterhet når han tok seg fri fra studiene, men det var i studiene han levde, og som han tydde til når verden gikk ham imot. Han kom tidlig fram til sine blivende posisjoner. For en del var det skjedd alt i skoleårene. I et brev fra 1809 finner vi en fullgyldig formulering for det som skulle bli hans vitenskapelige innsats: «Imellem Græsk (og Latin) samt de gotiske Sprog (især Islandsk og Tysk) er der den mest udmærkede Lighed . . . det er ikke blot på enkelte Ord jeg grunder dette; jeg finder den mest udmærkede Lighed i næsten enhver af Grammatikkens Indretninger . . . Dette at jeg opdagede en sådan Grundlighed imellem så fjerne Sprog, bragde mig til at undersøge så mange af Europas Tungemaal, som Tiden vilde tillade.»⁴ Tiden tillot etter hvert mange. Tallet på de språk han lærte å kjenne systemet i, gikk til slutt opp i vel 50, og det var ikke bare europeiske blant dem.

Noen av språkene utgav han grammatikker over. Jeg nevner i kronologisk rekkefølge *Angelsaksisk Sproglære* 1817 (den kom siden på engelsk), *Spansk Sproglære* 1824, *Frisisk Sproglære* 1825, *Italiensk Formlære* 1827, *Engelsk Formlære* 1830 (også på engelsk), *A. Grammar of the Danish Language* 1830 (den ble siden utgitt på dansk av Rasks bror), og endelig *Lappisk Sproglære* 1832. I hans etterlatte papirer finnes dessuten samlinger og utkast til grammatikker over fransk, tysk, svensk, gresk, latin, grønlandsk o. fl.

Men den første av hans grammatikker forelå ferdig allerede i 1809, samme året som det brevet jeg siterte fra. Den ble trykt to år etter under titelen *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. Den kom i forbedret utgave på svensk i 1818 og tredje gang, igjen på dansk, i 1832. Gammel-islandsk hadde vært hans første vitenskapelige oppdagelse og ble stående hans hjerte nær. Etter en kortere reise til Sverige og Norge i 1812 dro han i 1813 til Island og ble der i to år. En følge av Islands-oppholdet var at han siden interpreterte «det Islandske eller gamle Nordiske Sprog» i lys av ny-islandsk. Han gikk ut fra nyislandsk uttale og siterte gjerne sterke hankjønnsord med nominativsendelsen -ur. Sekundært islandsk tok altså plassen til primært nordisk.

Imidlertid hadde Det kgl. danske Videnskabernes Selskab i 1811 utlyst en prisoppgave som lød: «Med historisk Kritik at undersøge og med passende Eksempler at oplyse, af hvilken Kilde det gamle skandinaviske Sprog sikrest kan udledes, at angive Sprogets Karakter og det Forhold, hvori det fra ældre Tider og igjennem Middelalderen har staaet dels til nordiske dels til germaniske Dialekter, samt nøjagtig at bestemme de Grundsætninger, hvorpaa al Udledning og Sammenligning i disse Tungemaal bør bygges.» Ikke minst bør en legge merke til slutningen, hvor metodespørsmålet reises. Fra Island sendte Rask i 1814 sin besvarelse, *Det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* (nøyere tittel ovenfor). Rask fikk prisen, men det drøyde med trykningen, og da den endelig ble satt i verk, var han på ny ute på reise, noe som hindret ham fra å gjøre visse korrekturer som kunne vært ønskelige.

⁴ Brev fra Rask 1809, se Paul Diderichsen, s. 52.

Avhandlingen er lagt opp slik at han i 1. kapitel taler «Om Etymologien overhoved» – etymologi hadde vært det 18. hundreårs yndlingsord for språkvitenskap og står altså her i langt videre betydning enn det har for oss. I virkeligheten er det metoden kapitlet handler om. Han sier bl. a. at felles ord i to språk kan bedra, for det kan «indkomme en utrolig Mængde Ord af det ene Sprog i det andet». Han fortsetter: «Den grammatikalske Overensstemmelse er et langt sikrere Tegn paa Slægtskab eller Grundenhed; ti man vil finde at et Sprog som blandes med et andet yderst sjælden eller aldrig optager Formforandringer eller Bøjninger af dette, men omvendt taber snarere sine egne.» Det siste poenget illustreres med engelsk som ikke har «optaget nogen islandsk eller fransk Bøjning, men derimot mistet mange af Angelsaksiskens gamle Fleksioner». Om bøyninger sier han videre: «Det Sprog der har den kunstigste Grammatik [kunstig betyr formrik] er det mest ublandede, det oprindeligste, ældste og Kilden nærmeste.» Dette synspunktet har konsekvenser lenger fram. Selvsagt vet Rask at et språk har en mengde grunnord som ikke er lånt. Han gir en rekke eksempler fra engelsk, og sier så: «Naar der i slige Ord findes Overensstemmelser imellem tvende Sprog, og det saamange at man kan uddrage Regler for Bogstavernes Overgange fra det ene til det andet, da findes der et Grundslægtskab imellem disse Sprog.» Her er et par ting i ordvalget å legge merke til. Rask taler om bokstaver hvor den senere historiske språkvitenskap taler om lyd. Enda hos Grimm brukes betegnelsen bokstaver.⁵ I dag taler vi om *fonemer* og er dermed på et vis kommet Rask nærmere, for det er en bokstavs oppgave å stå for et fonem, ikke for en lyd. Når så Rask taler om bokstavenes overganger fra et språk til et annet, så mener Rask, slik som Holger Pedersen presiserer, *korrespondanser* mellom lydene eller fonemene i de to språk. Hans språktenkning er systematisk, ikke historisk.

2. kapitel handler om islandskens stilling i kretsen av de germanske språk. Rask kaller dem gotiske, med den følge at Wulfilas språk får hete møsogotisk. Her tangerer vi en av svakhetene hos Rask. Hans forkjærlighet for islandsk forleder ham titt og ofte til å foretrekke dette språk som hovedrepresentanten for germansk. Hans eget prinsipp skulle vist ham at gotisk var «det oprindeligste, ældste og Kilden nærmeste». Han ville da vært spart for «visse feiltagelser og alle deres konsekvenser», som Holger Pedersen sier.

3. kapitel er hovedkapitlet. Det er lagt opp geografisk. Rask går først vestover fra islandsk til grønlandsk (eskimoisk), men finner snart ut at her kan det ikke være noe slektskap. Dernest rettes blikket mot de keltiske språk, som får en forholdsvis inngående omtale, særlig ut fra walisisk som Rask kjente best. På tross av store likheter med latin og germansk i lydssystem og ordforråd kommer Rask til den slutningen at keltisk ikke er «at anse som Kilden til noget af disse». Hovedgrunnen til avvisningen var de keltiske språks fremmedartede grammatikk. Her har Rasks grammatiske prinsipp ledet ham på villspor, men ikke for lang tid. Allerede i avhandlingens trykkår,

⁵ I en forelesning fra et av Rasks siste leveår (Udvalgte Afhandlinger II, s. 373 ff.) tales ikke lenger om bokstaver, men om *lydsystem* og *lyder*.

1818, godtar han i et brev til P. E. Müller uten noe forbehold keltisk som en indoeuropeisk språkgren.

Finsk og de andre finsk-ugriske språk i øst får en ganske grundig behandling – Rask har også senere interessert seg for dem og skrevet atskillig om dem.⁶ Men tross likheter med de germanske både i bøyninger og i ord kommer han til den riktige konklusjonen at grunnslektskap må avvises. Fellesmerkene er «for ringe».

Annerledes er det med slavisk og baltisk; her var slektskabet utvilsomt. Det er en av Rasks fortjenester at han har plassert disse språk innenfor vår språkkrets. Han har også funnet viktige slaviske lydlover, som jeg her ikke skal gå inn på. Om baltisk sier han at denne gruppe er en egen stamme, «nær beslektet med den slaviske, men endnu nærmere med den gotiske, med hvilken den uden Tvivl maa have fælles Rod». Her tok Rask feil. Baltisk, altså litauisk og lettisk, har nok heller felles rot med slavisk, hva også Rask selv var kommet til da han skrev det brevet til P. E. Müller som det er referert til ovenfor.

Det lengste, fyldigste og viktigste avsnittet handler om gresk og latin – Rask bruker pussig nok «trakisk» som samlenavn for disse to. Etter sitt innhold er dette avsnittet på nær halvannet hundre sider en sammenlignende lyd- og formlære med rikholdig eksempelmateriale. Det er her vi finner redegjørelsen for den germanske konsonantforskyvningen – at gresk/latinsk *p t k* korresponderer med germansk *f þ h* osv. På grunn av manglende eksempler sier empirikeren Rask at «*b* som oftest beholdes». Det er hans eneste og ikke korrekte unntak fra forskyvningene. I andreatgaven av sin *Deutsche Grammatik I* overtok Grimm dette stoffet. Av symmetrigrunner lot han også *b* forskyves, men han satte alle forskyvningene inn i en uheldig syklisk ramme, som er et tilbakeskridt fra Rask.

Flere steder møter vi Rasks aldersprinsipp i bruk. Han foregrep et femti år yngre framsteg i komparativ lingvistikk ved å stille sammen gresk *deka* og latin *decem*, gresk *metéra* og latin *matrem* etc. (altså -a mot -em i disse eks.), men fordi gresk var eldre eller «kunstigere», foretrakk han -a som utgangspunkt. Det motsatte er riktig. Videre reiste han spørsmålet om germanskens avvikelser kunne skyldes språkblanding, men kom til at grammatikken var så vidt «kunstig» at blanding ikke kunne være forklaringen.

Rasks konklusjon fortjener å siteres: «– hvad vi efter det foregaaende kunne anse os berettigede til at slutte, er, at det Islandske, eller det gamle Nordiske, har sin Kilde i det gamle Trakiske, eller er udspiret, hvad dets Hovedbestanddel angaar, af den store trakiske Stamme, hvoraf Græsk og Latin ere de ældste og eneste Lævninger, og for saavidt at betragte som dets Rod.» Dette med «kilden» har han rett ut av prisoppgavens ordlyd, men han

⁶ *En Afhandling om Sprogkyndigheden (Lingvistikken), især de finniske Folkeslags Inddeling*, 1820. (Merk ordet lingvistikk!) *En Udsigt over de lappiske og finniske Stammers Historie*, 1829. *Om Lappiskens Oprindelse* (ukjent datum). Ungareren og jesuiterpateren Sainovicz, medlem av DKNVS fra 1770, var på dette felt en forløper for den komparative språkvitenskap. Han besøkte biskop Gunnerus og vårt Selskab på vei til og fra Finnmark 1768–69. Rask nevner ham.

redder seg fort fra den implikasjonen at nordisk skulle utgå direkte fra gresk eller latin.

Det sies ofte at oppkomsten av den sammenlignende indoeuropeiske språkvitenskap skyldes kjennskapet til sanskrit, som hadde bredt seg blant de lærde fra hundreårets begynnelse. Det gjelder i hvert fall ikke Rask, som på den tid han skrev prisskriftet, ikke kjente sanskrit. Franz Bopp var den som alt i 1816 tok sitt utgangspunkt i sanskrit, men Meillet sier at Rasks metode er strengere og modernere. Påfallende er at Rask ikke har noe samlende ord for den språkætten vi kaller indoeuropeisk, da bortsett fra at han i konklusjonen synes å utvide omfanget av «trakisk» så sterkt at det nærmer seg å være et slikt ord.⁷

Ellers kan det nok være at Rask ikke trakk helt skarpe grenser mellom språkættene. Enda han er klar over at hebraisk ikke er med i vår slekt, anfører han i avsnittet om «trakisk» på ikke få steder hebraiske ord og former, og meningen må vel være at de skal kaste lys over et eller annet. Jeg har en mistanke om at Rask tenkte seg en slags osmose mellom språk, beslektede eller ubeslektede, og denne tanken virker i dag ikke umoderne. Andre har sagt at Rask ikke alltid skilte klart mellom (diakronisk) språkslektskap og (synkronisk) språktype.

Ikke lenge etter at prisskriftet var skrevet og innlevert, førte han et nytt verk i pennen: *Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede*. Trykt ble det i 1820. Her er prisskriftets synspunkter og metoder brukt på et nytt stoff og på en måte som kaster lys tilbake. Likesom gresken var eldre enn islandsken og derfor kunne brukes til å forklare dette språk, er islandsk eldre enn dansk og kan brukes på tilsvarende vis til å forklare moderne dansk. «Eldre» betyr her ikke bare eldre av år, men vel så mye eldre av system, eller for å si det med Rask «kunstigere». Rask vet nok at der er en historie mellom islandsk og dansk, men den kan han utmerket godt klare seg uten.

I 1816, bare et års tid etter hjemkomsten fra Island, dro Rask ut på sin store reise til India. Marie Bjerrum sier det var en flukt – han var alltid på flukt, mener hun. Men Paul Diderichsen peker på at han prøvde å unndra seg reisen, som på sett og vis ble påtvunget ham. Orienten var på moten, og autoritetene mente at Rask var mannen til å utforske de orientalske språk. Det ble litt av en reise, med stor oppakning, for Rask tok med seg hele sitt bibliotek. Først til Stockholm, hvor han ble værende i 15 måneder. Her brukte han tiden bl. a. til å redigere og sammen med A. A. Afzelius utgi både den eldre og den yngre Edda. Stockholms-utgaven av Edda-diktene er den første som kan kalles vitenskapelig, og flere av Rasks tekstforbedringer er blitt stående. Så over Finland til St. Petersburg; det tok også 15 måneder. Men deretter gikk ferden videre til Kaukasus, Iran, India og Ceylon.

Da han kom hjem igjen i 1823 etter syv års fravær, og med nedsatt helse, hadde han med seg store og overordentlig verdifulle samlinger av avestiske

⁷ I innledningen til et skrift fra 1819, skrevet i Tiflis (Udvalgte Afhandlinger II, s. 5), står betegnelsen «den trakiske (frygiske) Sprogklasse» utvetydig for indoeuropeisk.

håndskrifter, som nå er blant København Universitetsbiblioteks klenodier. Derimot ser det ikke ut til at han har brydd seg synderlig om de levende tale-mål han møtte på sin vei. Hans forskning bygde overveiende på skriftlig materiale. Det var ikke nødvendig for Rask å behandle sanskrit, som Bopp og andre hadde tatt seg av, men avestisk eller gammeliransk fikk han for alvor plassert i riktig språkvitenskapelig sammenheng. Det skjedde i et skrift fra 1826 med dansk og engelsk parallelltekst. Den danske titelen lyder: *Om Zendsprogets og Zendavestas Ælde og Ægthed*.

Den vitenskapelige verden ventet seg nå flere verker om orientalske emner, men ble skuffet.⁸ Rask sa når han ble spurt, at han var grundig lei av alt asiatisk, og det kan man i grunnen forstå. Isteden fortsatte han med den serien av grammatikker over europeiske språk, som allerede er omtalt og oppregnet. Det virket forvirrende på samtid og ettertid at han foretrakk denne virksomheten. Forklaringen er nok at Rask ikke var ute etter det eksotiske, men etter det typiske og generelle. Han lette etter språket i språkenc, og han var for mye empiriker til å nøyes med spekulasjon. Det almene måtte graves fram av de faktisk eksisterende språk. Dette forklarer all den flid og møye han la på korrekt oppstilling av paradigmer og bøyingsklasser, for her skulle *systemet* komme til syne.

Denne trang til system og orden virker i dag kjent og kjær og gjør ham til en åndsfrende av dette hundreårs språkforskere. Men i virkeligheten var han et ektefødt barn av det 18. hundreår. Den grammatikk han hadde lært på skolen og som i intensjonen forble hans gjennom hele livet, var det 18. hundreårs resonnerende grammatikk, riktignok med innskutte historiske eller rettere komparative forklaringer, men heller ikke det hadde vært ukjent hos forgjengerne. Videre delte han disse forgjengeres krav om språkriktighet, bare at det hos ham ble et krav om ren, *nåtidig dansk*, som vi ser både i hans purisme og i hans rettskrivningsprinsipper.

Når vi regner Rask som en gjennombruddsmann i språkforskningens historie, skyldes det altså ikke at han tilhørte eller grunnla den historiske skole.⁹ Språkhistorikernes grammatikk ble en helt annen, med vekten på detaljene heller enn på systemet. De behandlet hver kasusform for seg. Om akkusativ skulle komme foran genitiv eller omvendt, var ikke noe problem for dem, men var det for Rask, som av natur var systematiker. Hva han har grunnlagt, er den sammenlignende eller komparative språkvitenskap. Det betyr ikke at språksammenligning var noe nytt. Også her gikk han i forgjengerens fotspor. Flittig og diletantisk etymologi og språksammenligning er så typisk for det 18. hundreår som noe kan være.

Det nye er metoden, altså ikke *hva*, men *hvordan*. Hos Rask var intuitivt

⁸ En liten *Udsigt over Den iraniske, indiske og malebariske Sprogklasse* ble først offentliggjort i 1863.

⁹ Louis Hjelmslev, *Conférences* s. 151: En parlant de la doctrine de Rask — — — voit bien qu'il serait inexact de dire que Rask est le fondateur de la linguistique historique. C'est linguistique comparative qu'il faut dire. La pensée de Rask est foncièrement différente des conceptions caractéristiques du XIXe siècle. Ce n'est pas l'histoire des langues qui l'intéresse. C'est le système linguistique et sa structure.

skarpsyn forent med stringent metode, i hvert fall så stringent som en pioner-innsats kunne være – vi har jo i dag et og annet å sette fingeren på i hans praksis. Men metoden var sikker nok til å bringe solide og varige resultater. Om keltisk, baltisk, slavisk og avestisk hørte eller ikke hørte sammen med gotisk, latin og gresk, kunne avgjøres en gang for alle. Interessen for de finsk-ugriske språk henger ganske sikkert sammen med at han i dem så en parallell til de indoeuropeiske. I «Bogstavernes Overgange» og i samsvarende grammatiske former hadde han funnet nøkkelen til sammenhengene i språkernes verden. Selvsagt kan vi si at tiden var moden. Det ser vi best av at Bopp og Grimm og andre kom hakk i hæl før og etter 1820. Men i og med at prisskriftet ble innlevert i 1814, har Rask prioritet.

Også utenfor språkvitenskapen var Rask et barn av det 18. hundreår, skjønt hvem kan skjelne mellom de ting som hører samme personlighet til? Han var rasjonalist. Rasjonalister hadde også hans lærere i Odense vært, og derfor hadde det ikke vært så farlig at han avvek i troen. Men Rask gikk så langt at han i København sluttet seg til ateistenes krets. Ikke så få av hans skolekamerater og tidlige studiekamerater kan vel også klassifiseres som fritenkere, men Rask var mer konsekvent enn de fleste i radikal fornektelse av forsynet og udødeligheten, som både Marie Bjerrum og Paul Diderichsen uttrykker det. «Forsynets urandsagelige Veje» blir for Rask like mange grunner mot forsynet, som vi kan lese i et brev fra 1812.¹⁰

Rasks ledestjerne var ratio, fornuft. Han gikk lidenskapelig inn for det som hans fornuft sa ham var riktig, og han betraktet menneskets liv som «som en kamp mot den fysiske natur for å realisere seg selv som fornufts-vesen» (Marie Bjerrum). Intet under da at det rasjonalistiske element er så sterkt i hans språktenkning. Faktisk så han på språket som et menneskes middel til å lære å tenke. Fantasien hadde han mindre bruk for, uten på det rent forberedende stadium. Den måtte iallfall finne seg i fornuftens overherredømme.

Her er vi langt fra Oehlenschlägers og Grundtvigs romantikk, og Rask ville heller ikke ha noe med den å gjøre. Fordi «det Islandske eller gamle Nordiske Sprog» stod sentralt i hans vitenskapelige arbeid, og fordi han var utgiver av Edda-diktene og av islandske prosaskrifter som Snorre-Edda og Sturlungasaga, var hans samtidige tilbøyelige til å nevne ham sammen med Grundtvig. Men Rask vil nødvendig sammenlignes med Grundtvig: «– hvorvel jeg tilstaar han og hans Meninger ligesaavel bør tolereres som jeg og mine, og at jeg ligesom han befinner mig paa en Yderlighed kun at min er hans ganske modsat, jeg tilstaar ogsaa at mine Meninger ere mere afvigende fra de almindelige enn hans, ikke desmindre synes mig der ingen egentlig Sammenligning kan finde Sted ti Fritænkeren lader sig overbevise om alt, naar man forelægger ham tilstrækkelige Grunde, efter som han antager Fornuften som Dommer og Criterium veritatis, mens Sværmeren lader sig i Evighed aldrig overbevise efter som han sætter en dunkel og forstemt Følelse over

¹⁰ Brev til Johan von Bülow 1812, se Marie Bjerrum, s. 26. Omtalt sammesteds er brev til Bjarni Thorsteinsson, også 1812.

Fornuften . . . Hin staar som paa en Høj, hvorfra det er ham let at stige ned til hvilken Side han maatte finde rigtigere, denne sidder som i Hængedynd, hvori han kommer des dybere jo mere man arbejder paa at rive ham løs.»¹¹

Det kan altså fastslås at det ikke skyldtes romantisk svermeri når Rask ble grunnlegger også av den norrøne filologi, men ganske enkelt at emnet fra skoledagene av var hans vitenskapelige område. Hans kjærlighet til det gamle Norden var ikke mindre varm av den grunn. Betegnende er titelen på en artikkel han skrev for en københavnsk avis (ikke medtatt i Udvalgte Afhandlinger): *Forsvar for de gamle Nordboers Raahed*.

Interessantere enn konfrontasjonen med Grundtvig er konfrontasjonen med Jacob Grimm.¹² Brødrene Grimm var drevet av begeistring for tysk middelalder, men var i sine tidligste bøker svake både som lingvister og som filologer. Det må innrømmes at Jacob Grimm (f. 1785) har vist en forbløffende evne til å forbedre sin faglige standard, slik at han etter hvert ble den store språkhistorikeren.¹³ Han var til å begynne med en slags elev av Rask, selv om hans dansk ikke var bedre enn at han kunne misforstå Rasks tekst. Men Rasks prisskrift, hans angelsaksiske grammatikk og andreutgaven av hans islandske grammatikk gav særdeles viktige impulser, som Grimm med takknemlighet redegjør for i forordet til sin *Deutsche Grammatik I*. Faktisk skrev han bindet om igjen (1822) med grunnlag i Rasks bøker.

Likevel var de to for ulike av natur og synspunkter til at det kunne gå godt i lengden. Marie Bjerrum sier at det viser seg alt i stilen: Jacob Grimm skriver patetisk og poetisk, mens Rask er klar og nøktern. Det er på ny rasjonalisten mot romantikeren. I tysk romantikk var jo Grimm en av hovedpersonene. Han var glødende tysk patriot, og har gitt i arv til sine etterfølgere tendensen til å inndra alt germansk i tyskheten. Rask var tilsvarende dansksinnet og antigermansk. Den første kontroversen gjaldt nettopp ordet germansk, som Rask ikke ville vite av – han foretrakk som vi vet ordet gotisk, bent mot Grimms argumenter. Det ble ikke bedre av at Grimm tillot seg å kritisere enkeltheter hos Rask som Rask mente han hadde bedre greie på.

Marie Bjerrum sier at hva de egentlig var uenige om, var det rent prinsipielle, men i polemikken kom dette mest til syne som uenighet om detaljer, og «her havde de skiftevis ret», men det manglet især Rask evne til å se. Det prinsipielle var for Grimm historisk kontinuitet, mens det for Rask var systematisk språkbeskrivelse med vekt på helheten. Det kan illustreres med sitater. Rask krever av en språklære at den skal vise «hvorledes Sproget er, og ikke hvorledes Forf. indbilder sig det har været førend det blev til, eller dog førend det blev skrevet». Grimm sier om Rask: «er vergleicht die dia-

¹¹ I et tidligere brev til Johan von Bülow 1812 finnes omtalen av Grundtvig, se Marie Bjerrum, s. 15.

¹² Om Rask og Grimm, se Marie Bjerrum, s. 162–169.

¹³ A. W. Schlegel, som siden ble professor i indisk, kalte i 1815 J. Grimm «ein Fremdling in den ersten Grundsätzen der Sprachforschung». Jfr. at Grimm til å begynne med forkastet en idé hos Rask, at vokalforandring kunne skyldes den følgende vokal. Siden ble det jo Grimm som skapte navnene *Umlaut* og *Ablaut*.

lecte, ohne eben folgerungen daraus zu ziehen; sein verfahren ist sicherer, lässt aber unbefriedigt». Ut fra hver sitt spesielle syn hadde begge rett, men det hadde de like vanskelig for å innse. Det endelige brudd kom i 1825 med Grimms anmeldelse av Rasks frisiske språklære og den polemikk som derav fulgte.

Rasks leveår etter hjemkomsten fra den store reisen ble ikke gode. En ting var dårlig helse. Rask hadde aldri vært fysisk sterk, og den indiske reisen med sine strabaser i et uvant klima hadde tatt hardt på ham. I virkeligheten var han vel ikke noen gang helt frisk etterpå, selv om vi kan konstatere at hans produktivitet ikke avtok nevneverdig.

Verre enn den kroppslige var likevel den psykiske tilstanden. Men kanskje vi her skal regne med en vekselvirkning? Sikkert synes det å være at han stagnerte tidlig. Han mistet eller manglet kontakten med andre mennesker enn kameratene fra skoleårene og de første universitetsårene. Dem stolte han på, og de ble værende hans venner. I forhold til andre vokste det lett fram motsetninger som gjorde ham til en ensom mann. Nå ble det sant som Marie Bjerrum skriver, at han bestandig var på flukt, bare at han flyktet inn i seg selv, og trodde at omgivelsene forfulgte ham. Han tålte ikke lenger motsigelser, og han identifiserte seg i den grad med sine verker at enhver kritikk av dem ble et angrep på ham personlig. I denne sammenhengen hører den siste striden med Grimm hjemme.

Det sykdomsbildet vi har for oss, heter paranoia eller forfølgelsesvanvidd.¹⁴ Louis Hjelmslev konstaterer at alle som i tiden etter Rasks død skrev erindringer om Rask eller forsøk på biografier – blant dem var P. E. Müller og skolekameraten N. M. Petersen – har kastet et barmhjertighetens slør over sykdomshistorien. Det er lett å forstå at den ved midten av forrige hundreår ikke var riktig passende. Men dels er det nå så lenge siden, og dels har synet på sinnslidelser forandret seg slik at vi heller forstår Rask bedre når vi tar også dette momentet med. Rask var ikke bare en stor vitenskapsmann, han var også et ulykkelig menneske.

Helt fra 1814 hadde Rask vært knyttet til Universitetsbiblioteket. I 1829 ble han av alle ting professor i litteraturhistorie. I 1831 ble han etter mye strev og motgang professor i orientalske språk – det burde vel heller vært europeiske språk, gjerne dansk og islandsk. Og kanskje det hadde hjulpet på hans psykiske balanse om han var blitt professor noen år før.

Han døde i 1832, bare 45 år gammel. Studentene dannet espalier, og Københavns biskop holdt talen ved graven.

¹⁴ Se især Louis Hjelmslev, *Conférences* s. 144, og Marie Bjerrum, s. 20 f. og s. 169. Ytterligere detaljert hos Diderichsen.

Mot slutten av sine *Commentaires* sier Hjelmslev: Les dernières années de sa vie sont devenues tristes outre mesure. Ses contemporains ont méconnu ses efforts et ont constamment désiré qu'il fasse autre chose. La grande tâche qu'il avait assumée excédait ses forces, déjà épuisées par son grand voyage — — — . Il a été surmené de travail, et de plus en plus son cœur s'est rempli d'amertume et d'obstination.